

Examen VWO

2019

tijdvak 1
maandag 20 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 18 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 De werkelijkheid is een hallucinatie

Anil Seth is directeur van een onderzoekscentrum voor bewustzijnswetenschap in Engeland. Hij heeft niet alleen wetenschappelijke artikelen geschreven over wat bewustzijn precies is, maar ook een populair boek over hoe het brein werkt, en zelfs een kinderboek over hallucinaties en illusies.

In 2017 vertelt Seth over zijn onderzoek in een TED-talk. Deze TED-talk wordt als volgt aangepresenteerd:

tekst 1

Op dit moment werken miljarden neuronen in je brein samen om een bewuste ervaring te genereren – niet zomaar een ervaring, maar jouw beleving van de wereld rondom jou en van jezelf daarbinnen. Hoe gaat dit in zijn werk? Volgens neurowetenschapper Anil Seth hallucineren we allemaal voortdurend: als we het eens zijn over onze hallucinaties, noemen we die ‘realiteit’. Een verfrissend desoriënterende talk die raakt aan het wezen van je bestaan.

bron: ted.com/talks - How your brain hallucinates your conscious reality - 2017

En een recensie van deze TED-talk begint als volgt:

tekst 2

Zoals cognitiewetenschapper Anil Seth in ‘Jouw brein hallucineert jouw bewuste realiteit’ argumenteert, leeft iedereen in zijn eigen wereld. Dat wil zeggen, als we met ‘iedereen’ bedoelen ‘elk brein’, met ‘wereld’ bedoelen ‘de hele werkelijkheid’ en met ‘eigen’ bedoelen ‘die het brein voor zichzelf heeft gecreëerd’.

naar: openculture.com - Reality is nothing but a hallucination - 2017

Deze opvattingen van Seth zijn te vergelijken met verschillende sceptische gedachte-experimenten zoals het experiment over het brein in een vat en dat over filosofische zombies.

- 3p 1 Leg uit in welk opzicht de opvattingen van Seth in tekst 1 en 2:
- overeenkomen met het gedachte-experiment ‘brein in een vat’,
  - verschillen van het gedachte-experiment over filosofische zombies en
  - tot solipsisme kunnen leiden.

In de recensie over de TED-talk van Seth wordt geschreven:

tekst 3

Met alle signalen die het brein ontvangt van onze zintuigen en met alle eerdere ervaringen, creëert het brein verwachtingen. Elk brein construeert daarmee een coherent beeld van de realiteit – een ‘multi-zintuiglijke meeslepende en overweldigende innerlijke panoramische 3D-film’ die we kunnen bekijken. ‘Waarneming moet wel een proces van geïnformeerd gissen zijn,’ zegt het bijschrift in het TED-blog, ‘waarin zintuiglijke signalen worden samengevoegd met eerdere verwachtingen over hoe de wereld in elkaar zit, om zo de grootste kans te creëren dat het brein de oorzaken in de wereld van die signalen juist inschat.’

naar: openculture.com - *Reality is nothing but a hallucination* - 2017

Tekst 3 sluit een naïef realistische opvatting van de buitenwereld uit, evenals een subjectief idealistische opvatting zoals die van Berkeley. Maar de tekst laat de mogelijkheid van de indirect realistische opvatting van de buitenwereld van John Locke open.

- 5p 2 Leg uit dat tekst 3 zowel de naïef realistische opvatting als de subjectief idealistische opvatting uitsluit.
Leg vervolgens uit dat volgens Locke kleuren **wel** dispositionele eigenschappen zijn en primaire kwaliteiten **niet**.
Leg tot slot met Lockes afleiding naar de beste verklaring uit dat tekst 3 Lockes opvatting over primaire kwaliteiten **niet** uitsluit.

Seth gebruikt experimenten om te argumenteren dat we de wereld actief construeren. Een van die experimenten is ‘de rubberen-hand-illusie’:

tekst 4

Amerikaanse onderzoekers beschreven de ‘rubberen-hand-illusie’ in 1998, en u kunt hem thuis uitproberen met een opgevulde keukenhandschoen.

Bij die truc kijkt een proefpersoon naar een nephand van rubber, die voor hem op tafel ligt. Achter een scherm naast de nephand ligt, uit het zicht, zijn echte hand. Dan strijkt iemand met een kwastje tegelijkertijd (en synchroon) over de rubberen hand en over de echte hand. Binnen tien seconden

bekrijpt de proefpersoon het gevoel dat de rubberen hand van hem is.

naar: NRC - *Die pop ben ikzelf* - 2012

Als de onderzoeker vervolgens plotseling met een hamer op de rubberen hand slaat, trekt de proefpersoon verschrikt zijn echte hand terug.

De proefpersoon heeft dus niet alleen het gevoel dat de rubberen hand van hem is, hij handelt er ook naar, zelfs als hij weet dat hij ‘genept’ wordt.

De filosofen Reid en Moore redeneren vanuit het gezond verstand.

Moore gebruikt zijn handen om het bestaan van de buitenwereld te bewijzen. Je zou met de illusie van de rubberen hand kunnen beweren dat zijn bewijs niet meer overtuigend is, omdat Moore zijn hand blijkbaar ook als illusie zou kunnen ervaren.

2p 3 Leg uit dat de rubberen-hand-illusie geen probleem hoeft te zijn:

- voor Reids direct realisme, en
- voor Moores bewijs voor het bestaan van de buitenwereld.

Seth wil met zijn onderzoek laten zien dat niet alleen ons lichaam en de werkelijkheid hallucinaties zijn, maar ook ons ‘zelf’. Volgens Seth wordt het zelf voor een belangrijk deel door onze hersenen geconstrueerd.

Normaal gesproken denken we dat we een duidelijk idee hebben van onze identiteit. Maar volgens Seth kunnen we ons vergissen in wie we denken te zijn.

Net als Seth is ook David Hume sceptisch over ons idee van persoonlijke identiteit. Volgens Hume is de identiteit die we toeschrijven aan de menselijke geest fictief.

3p 4 Leg uit dat ons idee van persoonlijke identiteit volgens Hume is gebaseerd op gelijkenis, causaliteit en verbeelding.

Volgens Seth heeft zijn onderzoek nog meer gevolgen voor hoe we nadenken over ons zelf. Een populaire hedendaagse gedachte is dat we in de toekomst onze herseninhoud kunnen opslaan in een robot en dat we dan bijvoorbeeld als robot ruimtereizen zouden kunnen maken.

Seth formuleert in dat verband twee implicaties van zijn onderzoek:

tekst 5

- Wat het betekent om mijzelf te zijn, kan niet worden gereduceerd tot – of geüpload naar – een softwareprogramma dat draait op een geavanceerde robot, hoe vergevorderd ook.
- Ons individuele innerlijke universum is slechts één manier om bewust te zijn, en zelfs menselijk bewustzijn in het algemeen is maar een kleine regio in een uitgestrekte ruimte van mogelijke bewustzijnen.

naar: openculture.com - *Reality is nothing but a hallucination* - 2017

Het functionalisme is een theorie over de aard van mentale toestanden.
Het hylemorfisme en panpsychisme zijn filosofische theorieën over bewustzijn.

- 3p 5 Leg uit dat Seth in tekst 5 **niet** aansluit bij het functionalisme.
Leg vervolgens uit of Seth in tekst 5 het hylemorfisme uitsluit en of hij het panpsychisme uitsluit.

Opgave 2 Filosofische paradoxen

In een dorp is een kapper die alleen de mannen scheert die zichzelf niet scheren. Op een dag komt er een nieuwe man in het dorp en die vraagt uit verwondering aan de kapper of de kapper zichzelf ook scheert. De kapper weet niet wat hij moet antwoorden.

Hij kan geen ‘ja’ antwoorden, want dan scheert hij niet meer alleen de mannen die zichzelf niet scheren.

Hij kan echter ook geen ‘nee’ antwoorden, want dan zou hij zichzelf toch moeten scheren.

Dit verhaal is bekend geworden als de Russell-paradox. Hierin wordt duidelijk dat de logica niet helpt om antwoord te geven op de vraag of de kapper zichzelf scheert. De Russell-paradox laat zien dat de logica tot tegenstrijdige conclusies kan leiden.

Russell maakt een onderscheid tussen twee soorten kennis: kennis door vertrouwdheid en kennis door beschrijving.

- 2p 6 Leg uit welke soort kennis volgens Russell zeker is en welke soort kennis onzeker is.
Leg vervolgens uit welke van de twee soorten kennis door de Russell-paradox ter discussie kan komen te staan.

Descartes komt tot zekere kennis via de methode van de radicale twijfel. Een mogelijke kritiek op Descartes is dat hij zijn methodische twijfel niet ver genoeg heeft doorgevoerd: omdat er paradoxen zoals de Russell-paradox bestaan, had hij de logica zelf ook moeten verwerpen.

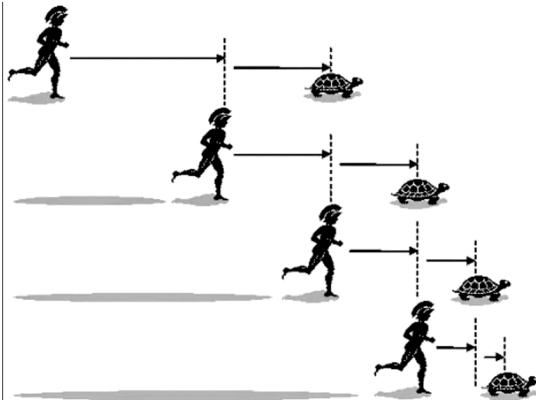
- 3p 7 Geef de drie niveaus van Descartes’ radicale twijfel weer.
Geef vervolgens weer met welke denkstap Descartes vanuit de radicale twijfel tot zekere kennis komt.
Leg tot slot met de Russell-paradox uit dat Descartes met de radicale twijfel ook de logica had moeten verwerpen.

Er bestaan ook paradoxen over onze ideeën van de buitenwereld. De Griekse filosoof Zeno bespreekt de bewegingsparadox. Volgens Zeno is de beweging die wij denken waar te nemen in de buitenwereld, helemaal niet mogelijk.

tekst 6

De redenering van Zeno komt hierop neer: in een achtervolgingswedstrijd kan de snelste deelnemer de langzaamste nooit inhalen, omdat de achtervolger eerst het punt moet bereiken waar de achtervolgde was.

Daardoor komt de langzaamste toch weer een stukje vooruit. Dit komt er uiteindelijk op neer dat de langzaamste altijd een voorsprong blijft houden.

naar: Aristoteles, *Fysica*, Boek VI

In tekst 6 is Achilles de snelste deelnemer en de schildpad de langzaamste.

Volgens Zeno's redenering in tekst 6 zal Achilles de schildpad nooit inhalen. Dat is volstrekt tegenstrijdig met wat we normaal gesproken in de buitenwereld denken te zien: dan halen snelle deelnemers langzame deelnemers wel in.

Deze tegenstelling tussen waarnemen en redeneren brengt Zeno op de vraag wat beweging eigenlijk is. Zeno concludeert op basis van de redenering in tekst 6 dat beweging zoals wij die waarnemen niet bestaat. Pyrronisten zouden deze conclusie van Zeno niet accepteren en hun oordeel over de vraag wat beweging is, opschorten.

- 2p 8 Leg uit dat een pyrronist:
- met de bewegingsparadox tot opschorting van het oordeel komt, en
  - met deze opschorting zijn einddoel bewerkstelligt.

- 2p 9 De bewegingsparadox uit tekst 6 is een filosofisch gedachte-experiment.
- 2p 9 Leg uit dat dit gedachte-experiment:
- **geen** tegenfeitelijk gedachte-experiment is, maar
  - **wel** een conceptueel gedachte-experiment is.

De bewegingsparadox is relevant in de discussie tussen rationalisten en empiristen. Beide stromingen zullen anders omgaan met deze paradox. Immanuel Kant, die de stromingen wil verzoenen, probeert met zijn transcendentiaal idealisme het scepticisme te voorkomen.

- 2p 10 Leg met de bewegingsparadox het verschil tussen rationalisme en empirisme uit.
Leg vervolgens uit dat Kant in zijn filosofie het rationalisme en het empirisme met elkaar verzoent.

Je kunt zeggen dat Zeno met de bewegingsparadox een sceptisch alternatief geeft voor onze gangbare waarneming van beweging, een alternatief waarin beweging helemaal niet bestaat. Dit sceptische alternatief lijkt ons te dwingen een oplossing voor de tegenstelling van de bewegingsparadox te zoeken door onze kennisclaims over beweging te verwerpen.

De gebruikelijke definitie van een paradox is echter ‘schijnbare tegenstelling’. Dat zou betekenen dat de tegenstelling van de beweringen in de paradox niet opgelost hoeft te worden: ze is immers maar schijnbaar. Misschien vraagt het scepticisme wel teveel als we de paradox moeten oplossen.

Het fallibilisme bekritiseert twee eisen die het scepticisme aan kennis stelt omdat deze te zwaar zouden zijn voor kennis.

- 3p 11 Leg uit welke twee eisen dit zijn.

Beargumenteer vervolgens met het onderscheid tussen echte en artificiële twijfel of de bewegingsparadox volgens Peirce zou moeten worden opgelost.

Opgave 3 De (on)werkelijkheid in *Goodbye, Lenin!*

De film *Goodbye, Lenin!* speelt in 1989 en 1990, in de periode van de val van de Berlijnse Muur tot en met het opheffen van de communistische dictatuur van de DDR (Oost-Duitsland). De regisseur benadrukt in een interview dat hij de absurde snelheid in beeld wilde brengen waarmee de wereld voor de Oost-Duitsers veranderde.

De hoofdpersoon van de film, Alex, groeit op in Oost-Berlijn onder het DDR-regime. Zijn moeder, Christiane, gelooft heilig in het communisme maar Alex is tegen dit regime. Als moeder Christiane ziet dat Alex wordt opgepakt tijdens een demonstratie tegen de dictatuur, krijgt ze een hartstilstand en raakt ze in coma.

Tijdens de acht maanden dat Christiane ‘slaapt’, verandert de wereld compleet: de Muur valt, de eerste vrije verkiezingen vinden plaats, het kapitalisme doet zijn intrede en Alex’ zus gaat bij de drive-in van de Burger King werken. Als Christiane uit haar coma ontwaakt, blijkt dat ze niet meer kan lopen en op bed moet blijven liggen. De arts waarschuwt dat elke vorm van opwinding haar opnieuw een hartaanval kan bezorgen, die dan waarschijnlijk fataal zal zijn.

Alex besluit daarom zijn moeder te laten geloven dat de wereld dezelfde is gebleven. Hij trekt zijn Oost-Duitse kleding weer aan en stopt de westerse producten uit de supermarkt weer in oude DDR-verpakkingen. Niets wat Christiane kan waarnemen in de kamer waar ze ligt, verraadt dat de Muur is gevallen en dat het kapitalisme zijn intrede heeft gedaan. Ze gelooft dat de buitenwereld hetzelfde is gebleven en heeft geen reden om daaraan te twijfelen.

Volgens Hume is het ‘uniformiteitsprincipe’ in psychologisch opzicht onvermijdelijk, maar in filosofisch opzicht niet te verantwoorden.

- 2p 12 Leg uit dat het ‘uniformiteitsprincipe’ volgens Hume filosofisch niet te verantwoorden is.

Leg met het voorbeeld van Christianes waarnemingen uit dat het ‘uniformiteitsprincipe’ volgens Hume psychologisch onvermijdelijk is.

Alex slaagt er niet volledig in om alle nieuwe ontwikkelingen buiten zijn moeders waarnemingsveld te houden. Zo dringt op een bepaald moment het geluid door van de buurman die een westerse televisieprogramma kijkt. Oost-Duitse programma’s worden inmiddels niet meer vertoond.

Christiane hoort het geluid en denkt dat de buurman illegaal westerse televisieprogramma’s kijkt. Ze trekt onthutst de conclusie dat haar socialistische kameraad ineens van zijn geloof is gevallen.

Hume maakt een onderscheid tussen impressies en ideeën. Complexe ideeën kunnen volgens Hume niet het bestaan van de buitenwereld bewijzen.

Volgens Locke kan dat wel: met een abductieve redenering.

- 2p 13 Leg met het voorbeeld van het geluid van het westerse televisieprogramma Humes onderscheid tussen impressies en ideeën uit. Leg vervolgens met het complexe idee ‘westers televisieprogramma’ uit dat Hume het gebruik van abductie voor het bestaan van objecten afwijst.

Cruciaal in de film is dat Alex telkens de werkelijkheid die hij voor zijn moeder creëert geloofwaardig weet te maken. Zij heeft door Alex’ inspanningen geen idee van het – voor haar volkomen vergezochte – scenario dat het westerse kapitalisme zijn intrede heeft gedaan. Christiane denkt te weten dat het communistische regime nog de dienst uitmaakt.

- 3p 14 Geef deze situatie van Christiane weer in de generieke vorm van de sceptische paradox. Leg vervolgens uit dat Christiane vanuit een internalistische benadering zou kunnen weten dat het communisme nog steeds de dienst uitmaakt, terwijl dit vanuit een externalistische benadering onmogelijk is.

Alex’ vriendin Lara vertelt – zonder dat Alex dit weet – op een bepaald moment aan Christiane de waarheid over de val van de Muur. Het blijkt niet gemakkelijk om Christiane van deze waarheid te overtuigen.

Dat heeft te maken met Christianes overtuigingen over de wereld: westerse producten verwijzen voor haar naar ‘de vijand’, socialistische saamhorigheid staat voor haar voorop en het westerse individualisme is een vloek. Vanuit haar perspectief lijkt het onmogelijk dat al die dingen in minder dan een jaar ‘gewoon’ zijn geworden.

Als het gaat over waarheid, kan een onderscheid worden gemaakt tussen ‘betekenis van waarheid’ en een ‘ criterium voor waarheid’.

- 2p 15 Leg met het voorbeeld dat Christiane moeilijk is te overtuigen van de waarheid uit:
- wat correspondentie als ‘ betekenis van waarheid’ inhoudt, en
  - wat coherentie als ‘ criterium voor waarheid’ inhoudt.

Alex houdt zijn bedrog vol vanuit het idee dat hij zijn moeder een gelukkig leven bezorgt, en in die opzet slaagt hij ook: een paar dagen na de eenwording van Oost- en West-Duitsland sterft Christiane in vrede.

Tegelijkertijd weet Christiane op haar sterfbed dat Alex haar al die maanden in een waan heeft gelaten.

Uit respect voor de enorme creativiteit en moeite van haar zoon, besluit ze om het spelletje mee te spelen en haar zoon in de waan van zijn eigen leugen te laten. Ze sterft zonder Alex te vertellen dat ze de waarheid weet.

Zowel Alex als Christiane liegen dus om de ander geluk te bezorgen. Kant zou het bedrog van Alex en Christiane om de ander gelukkig te maken moreel niet goed vinden.

- 2p 16 Leg met de categorische imperatief uit dat Kant het bedrog van Alex en Christiane moreel niet te rechtvaardigen zou vinden.
Beargumenteer vervolgens met het begrippenpaar ‘feit en fictie’ of jij het eens bent met deze opvatting van Kant over het bedrog van Alex.

Alex is er ten onrechte van overtuigd dat de vredige dood van zijn moeder volledig is te danken aan zijn inspanningen om een fictieve wereld te creëren.

Bayle zou deze overtuiging van Alex een voorbeeld noemen van een ‘dwalend’ geweten – net zoals in het voorbeeld van de vrouw van Martin Guerre.

Volgens Bayle heeft iedereen recht op een dwalend geweten.

- 2p 17 Geef weer wat Bayles ‘recht op een dwalend geweten’ inhoudt.
Beargumenteer vervolgens met Alex’ overtuiging of jij het eens bent met Bayles recht op een dwalend geweten.

Over de vraag of *Goodbye, Lenin!* een goede film is, lopen de meningen uiteen. Veel kijkers uit het Westen vinden de film prachtig, omdat hij laat zien hoe lastig het voor Oost-Duitsers was om na de val van de Muur de oude vertrouwde, socialistische wereld los te laten.

Veel kijkers uit voormalig Oost-Duitsland vonden dat juist helemaal niet mooi aan de film: volgens hen werd het leven in de DDR veel te veel geromantiseerd.

Het verschil in overtuigingen over deze film kan verklaard worden vanuit het subjectief waarheidsrelativisme. De esthetische waarde van *Goodbye, Lenin!* kan ook beschouwd worden als een respons-afhankelijke eigenschap.

- 2p 18 Leg uit dat de esthetische waarde van *Goodbye, Lenin!* als respons-afhankelijke eigenschap kan worden beschouwd.
Beargumenteer vervolgens of het subjectief waarheidsrelativisme volgens jou aansluit bij het idee van de esthetische waarde van de film als respons-afhankelijke eigenschap.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.